

Mars¹

Predrag Matvejevic²

«Què és la Mediterrània? Mil coses alhora. No hi ha un paisatge, sinó innombrables; no hi ha una mar, sinó una successió de mars; no hi ha una civilització, sinó diverses civilitzacions amuntegades les unes sobre les altres.

«La Mediterrània és una antiquíssima cruïlla de camins. Des de fa mil·lennis, tot hi conflueix, confont i enriquint-ne la seua història.»

Aquestes paraules de Fernand Braudel, que trobem en el prefaci de l'obra col·lectiva, que dirigí, *La Méditerranée*, s'empren sovint com a exordi d'elucubracions doctes sobre la mar Mediterrània, però les idees del mestre han de ser repensades i actualitzades.

Ja s'ha dit tot sobre aquesta «mar primera» convertida en un estret marítim: sobre la unitat i la divisió; l'homogeneïtat i la disparitat. Fa temps que sabem que no és ni «una realitat en si mateixa» ni tampoc una «constant»: el

conjunt mediterrani està compost per diversos subconjunts que desafien o refuten determinades idees unificadores. Idees, històriques o polítiques, que substitueixen idees socials o culturals, sense arribar a coincidir ni a harmonitzar-se. Les categories de civilització o les matrius d'evolució —tant al nord com al sud— es resisteixen a ser reduïdes a denominadors comuns. Les aproximacions intentades a la costa i les provinents de l'interior de la regió sovint s'exclouen o s'oposen les unes a les altres.

1. Del llibre "Mediterráneo y Europa" publicat per l'editorial Pre-textos l'any 2006. Traducció de Manuel Arraz.

2. Predrag Matvejevic va néixer en 1932 a Mostar, de pare rus i mare croata. Actualment imparteix classes a la Sorbona de París i a la Sapienza de Roma. Entre les seues obres es troben: "Breviario Mediterraneo" (1987), "Pour une poétique de l'événement" (1979), "Epistolario dell'altra Europa" (1992). En la seua obra sempre ha tractat el concepte d'identitat ètnica i cultural, i sobretot ha investigat les relacions i la història dels pobles de la Mediterrània.

La imatge de la Mediterrània i la Mediterrània pròpiament dita poques vegades són idèntiques.

Analitzar la Mediterrània a partir només del passat és encara un hàbit molt arrelat, tant al litoral com a l'interior de la regió. La «pàtria dels mites» ha hagut de suportar mitologies engendrades per ella mateixa o alimentades per altri. De manera que l'espai, ric en història, ha sigut víctima de tota mena d'historicismes. La tendència a confondre la representa-

ció de la realitat amb la realitat mateixa es perpetua: la imatge de la Mediterrània i la Mediterrània pròpiament dita poques vegades són idèntiques. Ací, com en altres indrets, una *identitat de l'ésser* —difícil de definir— eclipsa o rebutja una *identitat del fet* —definida erròniament. La retrospectiva encara preval sobre la prospectiva. La reflexió mateixa sem-

bla presonera dels estereotips.

Per a realitzar un examen crític d'aquests fets cal desempallegar-se prèviament d'un llast molest, tant del passat com del present. La Mediterrània s'ha enfrontat amb la modernitat amb retard i la laïcitat no ha arribat a totes les ribes. Cada una de les costes mediterrànies té les seues pròpies contradiccions que es

reflecteixen continuament en els altres ports o en altres espais, sovint llunyans. La consecució d'una *companyonia* (el terme em sembla més apropiat que el de *convivència*) al si de territoris multiètnics o plurinacionals —on s'entrecruen i es barregen diverses cultures i diverses religions— pateix avui un fracàs cruel: la Mediterrània es mereixia un destí millor.

Tanmateix, la imatge que ofereix no és gens tranquil·litzadora: la costa nord presenta un retard considerable en relació amb el nord d'Europa, i el mateix ocorre en el cas de la costa sud en relació amb la del nord. Tant al nord com al sud, els ports mediterranis tenen dificultats per a acostar-se al continent. A part d'això, ¿podem considerar aquesta mar com un veritable conjunt sense tindre en compte

les fractures que la divideixen, els conflictes que la dessagnen: Palestina, el Líban, Xipre, el Magrib, els Balcans, l'antiga Iugoslàvia...?

La Unió Europea es duu a terme sense fer referència a aquest espai: una Europa desmembrada del «bressol d'Europa». Les explicacions que s'hi donen —banals o repetitives— poques vegades arriben a convèncer aquells a qui són dirigides. Els qui en donen compte tampoc no estan convençuts dels seus arguments. Els patrons del nord, per mitjà dels quals s'observen el present o el futur mediterranis, no concorden amb els del sud. La costa septentrional de la mar interior té una percepció i una consciència diferents de les de la costa d'enfront. És possible que, actualment, les ribes mediterrànies només tinguin en comú la insatis-

facció. La mar mateixa s'assembla cada vegada més a una frontera que s'estén de llevant a ponent; un estret que separa Europa d'Àfrica i d'Àsia Menor.

Les decisions sobre la sort de la Mediterrània s'adopten sovint lluny, cosa que ocasiona tant frustracions com fantasmes. La joia davant de l'espectacle de la nostra mar és rara, discreta i fugaç; la nostàlgia s'expressa mitjançant les arts i les lletres; les divergències superen les convergències... Un pessimisme històric s'insinua de fa temps en l'horitzó —és el que en poesia s'anomena *crepuscularisme*.

En qualsevol cas, les consciències mediterrànies estan despertades i, de tant en tant, s'organitzen. Les exigències d'aquestes han suscitat, al llarg dels últims decennis, diversos plans, projectes o programes: les cartes d'Atenes i de Marsella; les convencions de Barcelona i de Genes, el Pla d'Acció a favor de la Mediterrània (PAM) i el Pla Blau de Sophia Antipolis, que projecten el futur de la Mediterrània «en l'horitzó del 2025»; les declaracions de Nàpols, Malta, Tunis, Split, Palma de Mallorca, entre altres.

Aquests esforços, lloables i generosos en les intencions, promoguts i

avalats per algunes comissions governamentals o institucions internacionals, només han aconseguit resultats minsos. Aquest tipus de «discurs prospectiu» està a punt de perdre'n la credibilitat. Els estats que limiten amb la mar no tenen més que rudiments de política marítima. De fet, poques vegades aconsegueixen conciliar els punts de vista particulars que actuen en nom d'una política comuna.

La Mediterrània, així, es presenta com una situació particular que no arriba a esdevenir un projecte autèntic. La costa nord apareix, de tant en tant, en els programes europeus; però

[La Mediterrània es mereixia un destí millor]

la costa sud n'és, generalment, absent. Després de l'experiència del colonialisme, la costa sud és encara reservada a les polítiques mediterrànies en conjunt. Totes dues costes tenen molta més importància en els mapes que empren els estratègics que en els que fan servir els economistes. ¿És, de fet, casualitat que les guerres implacables perduren, precisament, en cruïlles com el Líban o Bòsnia-Herzegovina?

Però, lamentant-ho molt, m'he d'aturar ací.

Poc de temps després que li concediren el premi Nobel, vaig rebre d'Ivo Andric una de les seues novel·les, traduïda en italià, amb una dedicatòria de l'autor escrita també en aquesta llengua i que reproduïa una citació de Leonardo da Vinci: «*Da Oriente a Occidente in ogni punto è divisione*». Aquesta idea em sorprengué: ¿quan i com va poder fer el pintor una observació semblant, quan tingué aquesta experiència? Encara no he aconseguit saber-ho.

Sovint, en el transcurs dels meus viatges, he pensat en aquella breu màxima. He pogut comprovar fins a quin punt es pot aplicar al destí de l'antiga Iugoslàvia i a les passions que l'esquinçaren. L'evoque ací una vegada més: frontera entre Orient i Occident; línia de demarcació entre els antics imperis; espai de cisma cristià; falla entre el catolicisme llatí i l'ortodòxia bizantina; punt de conflicte entre cristiandat i islam; primer país del Tercer Món a Europa o, fins i tot, primer país europeu en el Tercer Món, és difícil decidir-s'hi.

Altres fractures s'hi afegeixen: els vestigis dels imperis supranacionals, habsburgués i otomà; les restes d'estats nous, fragmentats segons el caprici dels acords internacionals i dels programes nacionals; l'herència

de dues guerres mundials i d'una guerra freda; la idea de nació del segle XIX i de les ideologies nacionalistes del XX; les direccions tangents o transversals est-oest i nord-sud; les relacions entre l'Europa de l'Est i la de l'Oest; les divergències entre els països desenvolupats i els que estan en vies de desenvolupament... Són tantes les «divisions» que s'enfronten a la península balcànica, «entre Occident i Orient»! La naturalesa d'aquestes recorda, de vegades, les tragèdies antigues, sorgides no gaire lluny d'aquests indrets.

A l'altra riba, la sorra del Sàhara —paraula que significa «terra pobra» o «àrida»— envaeix, d'un segle a l'altre, quilòmetre a quilòmetre, les

La Mediterrània és una antiquíssima cruïlla de camins. Des de fa mil·lenis, tot hi conflueix, confonent i enriquint la seua història.

terres del voltant. En molts llocs només queda una franja cultivable entre la mar i el desert. I, tanmateix, aquest territori està, cada vegada més, més poblat. Els habitants són majoritàriament joves, mentre que els de la costa nord han envellit. L'hegemonia mediterrània s'exerceix per torns: els estats nous hi succeeixen els vells. Les tensions que es produeixen al llarg de la costa africana susciten preocupació al sud i al nord. Si el retard provoca ignorància o indolència, l'abandó i la indiferència hi contribueixen. Una alternativa punyent —de la qual parlarem més avant— divideix les opinions al Magrib i al Maixriq: *modernitzar l'islam* o *islamitzar la modernitat*, propostes que no són semblants perquè una pareix excloure o negar l'altra. D'aquesta manera s'agreugen les relacions no solament entre el món

àrab i la Mediterrània, sinó també al si de les nacions àrabs mateixes, entre els projectes unitaris i les inclinacions particulars.

Les prohibicions del litoral contradueixen una tendència natural a la independència i la cultura no està en condicions d'aportar un suport real o una ajuda satisfactòria. El diàleg autèntic és substituït, en tot el contorn, per acords vagues: nord-sud, est-oest; la brúixola sembla haver-se

tornat boja. La mar Negra, veïna nostra, està unida a la Mediterrània per alguns mites seus: antiga mar d'aventures i d'enigmes; d'argonautes a la cerca del velló d'or; Còlquide i Tàuride, ports d'escala i de descans escalonen les rutes que es perden en la llunyania. Ucraïna està al costat com una planura continental, tan fecunda com mal explotada, a qui la història o la geografia no ha permès de trobar la seua vocació marítima.

Rússia s'ha hagut de girar cap a altres mars, més al nord que al sud. Avui encara cerca eixides o corredors pel Ponto Euxino i la mar interior. La mar Negra ha quedat com un golf dins d'un golf, a la riba del qual s'entreuen fractures que assenyalen, a l'est, un món en perill.

Anomenada antigament «golf de Venècia», i orgullosa del nom, l'Adriàtica es veu reduïda a un braç de mar: avui dia els ports són menys

Si el retard provoca ignorància o indolència, l'abandó i la indiferència hi contribueixen.

pròspers que abans; l'aigua està en perill de contaminació; els peixos mateixos són, en alguns llocs, cada vegada més rars. I hi ha altres mars, cada una de les quals ha tingut els seus propis problemes amb el litoral que les voreja: la Jònica, l'Egea, la Tirrena o la Ligúria; la de les Balears o la de Màrmara, i moltes altres més. Tots els ports volen tindre la seua part de mar; les ciutats lluiten més entre elles que amb la mar; els golfs tenen més dificultats per a defensar-se de les ribes baixes que de l'alta mar; cap illa no es conforma amb l'únic canal que la separa d'una altra illa o del continent.

¿De què serveix, però, enumerar, amb resignació o amb indignació, els atacs que pateix la Mediterrània? Tanmateix, no tenim tampoc el dret

[No hi ha una única cultura mediterrània, sinó que n'hi ha diverses al si d'una Mediterrània única.]

d'ignorar-los: la degradació del medi ambient, la pol·lució severa, les empreses salvatges, els moviments demogràfics incontrolats, la corrupció —*strictu sensu* i en sentit figurat—, la falta d'ordre i de disciplina, els localismes, els regionalismes, el nepotisme —i molts altres *ismes* més. La Mediterrània no és, tanmateix, l'únic responsable d'aquest estat de coses. Les seues millors tradicions (aquelles que relacionaven l'art amb l'art de viure) han intentat resistir-hi en va. Les nocions de solidaritat i d'intercanvi, de cohesió i de *partenariat* —neologisme que ha

esdevingut un lloc comú— han de ser sotmeses a un examen crític. Només el temor a la immigració provinent de la costa sud no és suficient per a decidir una política avançada.

¿Existeix la Mediterrània fora del nostre imaginari? Aquesta és una pregunta que ens plantejem tant al sud com al nord, tant a l'est com a l'oest. I tanmateix, hi ha maneres de viure comunes o paregudes, malgrat les escissions i els conflictes.

Hi ha qui només té en compte les seues ribes; hi ha qui, en canvi, deté la mirada únicament en els litorals. D'ací deriven, de vegades, no sola-

ment les visions i les idees diverses, sinó també les sensibilitats i els vocabularis diferents. Les divergències retòriques, estilístiques o imaginàries provoquen, de vegades, divisions que es nodreixen del mite o de la realitat, de la humilitat o de l'arrogància.

Els qui parlen de la Mediterrània solen citar frases cèlebres de Paul Valéry i n'adopten els seductors punts de vista sense compartir-ne sempre l'entusiasme. «En cap altra part el poder de la paraula, conscientment disciplinada i dirigida, ha sigut tan completa i útilment desenvolupat: la paraula prescrita per la lògica, emprada per a descobrir veritats abstractes, i construir l'univers de la geometria o el de les relacions que permeten la justícia; o bé mestressa del fòrum, mitjà polític essencial, instrument habitual de l'adquisició o de la conservació del poder» (Ed. Pléiade, vol. I, pàg. 1.097). ¿Qui gosaria avui parlar de la Mediterrània amb tant d'aplom i d'entusiasme?

La majoria de les definicions que formen part del nostre patrimoni haurien d'estar sota sospita. No hi ha una única cultura mediterrània, sinó que n'hi ha diverses al si d'una Mediterrània única, que es caracteritzen per posseir trets alhora pareguts i diferents; alguna vegada conjunts i mai diferents. Les semblances es deuen a la proximitat d'una mar comuna i a la trobada, a la vora d'aquesta mar, de nacions i formes d'expressió veïnes. Les diferències tenen a veure amb els orígens i amb la història, amb les creences i amb els costums —irreconciliables, en ocasions. Les semblances i les diferències mai no són totals ni constants: unes vegades pesen més les primeres; d'altres, les últimes. La resta és mitologia.

Elaborar una cultura intermediterrània alternativa, dur a terme un projecte semblant, no pareix un objectiu imminent. Compartir una visió diferenciada és una idea més modesta, però no sempre fàcil de realitzar. Els vells caps de corda submergits que la poesia es proposa retrobar i tornar a lligar sovint han sigut trencats o arrancats per la ignorància o per la intolerància.

Aquest vast amfiteatre ha vist com s'hi representava durant molt de temps el mateix repertori, fins al punt que els gestos i les paraules dels actors són tan previsibles com coneguts. Amb tot, el seu geni ha sabut, a pesar de les circumstàncies, reafirmar la creativitat i renovar la fantasia. Cal tornar a pensar les nocions caduques de perifèria i centre, les velles relacions de distància i proximitat; el significat de les ruptures i de les permanències; les simetries enfront de les asimetries. Avui no n'hi ha prou de considerar aquestes realitats únicament des de l'òptica de les proporcions, perquè també poden ser expressades en termes de valors. Determinats conceptes euclidians de la geometria han de ser redefinits. «Fantasies de l'esperit mediterrani», els cànons de retòrica i de narració, els usos i els abusos de política i de dialèctica, estan ja massa gastats i semblen exhaurits.

No sé si unes consideracions semblants poden ajudar a resistir contra el pessimisme històric que he assenyalat al principi d'aquest períple i que s'assembla, per moments, a l'angoixa dels antics navegants quan arribaven a costes desconegudes.

¿Podrem detenir o impedir —i amb quins mitjans— les noves divisions que es produeixen per totes bandes, d'Orient a Occident? Aquestes són les preguntes que encara no tenen resposta.